

ORD. PROF. HİLMİ ZIYA ÜLKEN

Doç. Dr. Oğuz ARI
Boğaziçi Üniversitesi

Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken, Türkiye’de sosyolojinin kurucuları arasındadır. Hem kendisi, hem kendinden öncekiler, hem çağdaşları bu bilim dalında toplumla ve sosyal sorunlarla ilgilenmişlerdir. Kendisi 1920’lerde, genç bir üniversite öğretim üyesi olarak hayata atıldığı zaman çoğulcu toplumun, ahlâk ve değerler sosyolojisinin sorunları, batının da etkisi ile, ön planda gelmekte idi. Bunun yanında, Türkiye gelişme sorunu ile karşılaşmıştı; bu çerçevede içinde milliyetçilik, batılaşma, pozitivizm, toplumla ilgili objektif veri toplama eğilimleri önem kazanmıştı. Sosyal reformlar, «Türkiye’nin nasıl kurtarılacağı» uygulama ve eğilim olarak belirgin sosyal hareketler halinde ortaya çıkmıştı; bu arada Kemalist rejimin kurallarına uygun olarak bazı belli başlı sosyal ve ekonomik reformlar kurumlaştırılıyordu. Kendi yetişme tarzlarının ve sosyal kökenlerinin etkisinde kalarak bazı sosyologlar ve sosyal bilimciler bu reformların ya karşısında, ya da yanında yer almışlardı. Bir anlamda bu durum, daha an’anevi bir toplumda değişmeyi, bir geçiş dönemini belirlemekte idi. Ahlâk ve değerler sosyolojisi ile olduğu kadar objektif verilere dayanan sosyoloji ile de ilgilenen Profesör Ülken, hayatı boyunca gelişmeden yana olmuştur.

Bunun yanında kendisi, hem dersleri ile, hem yazıları ile sosyolojinin Türkiye’de kurulmasına ve yerleşmesine katkıda bulunan belli başlı bilim adamları arasında yer almaktadır. Le Play ve Durkheim Türk sosyologlarını etkileyen başlıca batılı sosyologlardı ve sosyoloji sözcüğünü icad eden Comte’un yanısıra.

geniş ilgi çekmişlerdir. Pozitivizm değer yargılarından arınmış değildi; öte yandan, toplumla ilgili objektif veri toplama ihtiyacı bazı durumlarda evrimcilikle bir arada gelmekte idi. Bu dönem, toplum hakkında geçerli bilgi sağlama ve uygulamaya dayanan sosyal kuramsal çerçeve arama dönemidir. Profesör Ülken bu akımın temsilcileri arasındadır. Kendisi, sosyolojide maddeci ve maddeci olmayan akımları bir arada yürütmeye çaba göstermiştir.

Bu dönemde Durkheim sosyolojisi büyük itibar gördü. Nitekim, Durkheim sosyolojisi bir süre sonra lise öğrenimine girdi. Ayrıca, başlayan endüstrileşme hareketi ile işçi-işveren ilişkileri önem kazandı ve Almanya'dan gelerek İktisat Fakültesinde ders veren G. Kessler ve Türk meslektaşları bu alanın gelişmesinde yardımcı oldular.

Günümüzde Türk sosyal bilimcileri ve sosyologları, metodoloji ve araştırma yöntemlerini geliştirmek yönünde giderek daha çok çaba harcamaktadırlar. O dönemde ise, sosyal sorunları incelemek yönünde beliren ilgi, felsefeye karşı duyulan ilgi ile bir arada gelmekte idi. Yukarıda sözü edilen uygulamaya karşı duyulan ilgi ve felsefeye karşı duyulan ilgi, sosyolojinin bir bilim dalı olarak ülkede yerleşmesinde temel görevini görmüştür. Profesör Ülken, felsefi eğilimi sosyolojiye, kültürün ve değerlerin önemsenmesi ve incelenmesi şeklinde aktarmıştır. Profesör Ülken'in özgeçmişi, üniversitede ve çeşitli liselerde okuttuğu dersler, kendisine bir filozof ve sosyal ve beşeri bilimlerin temelini atılmasına ve gelişmesine yardımcı olan bir kişi hüviyetini kazandırmaktadır. Öte yandan, sonraki yıllarda ortaya çıkacak dalların farklılaşması ve araştırmaya yönelik ihtisas alanlarında uzmanlaşma, bu dönemde bir kuramsal çerçeve arama çabası ile desteklenmiştir. Prof. Ülken çok yönlü bir kişi idi ve birkaç bilim alanı ile ilgilenmişti. Bununla beraber, burada biz hayat öyküsünden söz ettikten sonra sosyolojiye katkısı üzerinde duracağız. Buna ek olarak, Prof. Ülken uluslararası felsefe, eğitim, Türkoloji ve sosyoloji kongrelerine katılmıştır. Delege olarak kongrelerde bulunmuş ve iki uluslararası sosyoloji derneğinin yönetim kuruluna seçilmiştir.

Prof. Ülken 3 Ekim 1901'de İstanbul'da dünyaya geldi. İlk

ve orta öğrenimini bitirdikten sonra 1921'de Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden birincilikle mezun oldu. Bundan sonra, beşerî coğrafya asistanı olarak İstanbul Edebiyat Fakültesi'ne girdi. Fakülte'de bulunduğu sırada, felsefe ve sosyoloji derslerine devam etti. Bundan sonra Türkiye'de çeşitli şehirlerde ve çeşitli liselerde birkaç yıl coğrafya, sosyoloji, psikoloji, tarih ve felsefe dersleri okuttu. Bu arada 1932'de yayınladığı **Umumi Sosyoloji**, 1933'de yayınladığı **Türk Tefekkür Tarihi** adlı yapıtları beğenildi ve bilimsel tetkiklerini sürdürmek amacı ile Almanya'ya gönderildi. 1935'de döndüğünde İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde Türk Düşünce Tarihi Doçentliğine atandı. Bu arada 1936'da sosyal doktrinler dersini de vermeye başladı. Daha sonra İstanbul Üniversitesi'nde ahlâk sosyolojisi, felsefe, mantık derslerini okuttu. 1941'de Profesör Von Aster'in teklifi ile Felsefe Profesör'lüğüne atandı. Öğretim yaptığı dönemde sanat tarihi dersleri de verdi. Prof. Ülken'in ilgi alanı genişti, bu arada ülkede sosyal ve beşeri bilim dallarının, güzel sanatların kurulup gelişmesinde yardımcı oldu. Prof. Ülken, İlahiyat Fakültesi'nde de felsefe okuttu. Bu fakültede iki kez dekanlığa seçildi ve bu fakülteden Ankara Üniversitesi Senatosu'na üye seçildi.

Sosyoloji alanında Edebiyat Fakültesi'nde uzun yıllar çeşitli dersler okuttu, lisans öncesi ve lisans üstü öğrenciler yetiştirdi. Türkçe, Fransızca ve Almanca, sosyal ve beşeri bilimler, güzel san'atlar alanlarında çok sayıda kitap yayınladı. Edebiyat Fakültesi'nin yayınladığı **Sosyoloji Dergisi**'nin uzun yıllar editörlüğünü yaptı, bunun yanısıra **Sosyoloji Derneği**'nin ve sosyal ve beşeri bilimlerle ilgili başka derneklerin kurucusu ya da kuruluşlarının yardımcısı oldu.

Yabancı ve uluslararası derneklerde faaliyet gösterdi, görev aldı. 1950'de Uluslararası Sosyoloji Enstitüsü'ne Genel Sekreter seçildi. Bu kuruluşun 1952'de İstanbul'da toplanan kongresini düzenlemede yardımcı oldu. 1958'de Uluslararası Sosyoloji Derneği'ne İkinci Başkan seçildi. 1947'den beri UNESCO'da Türk delegesi olarak bulundu ve bu sıfatla çeşitli toplantılarına katıldı. Prof. Ülken, tekaütlüğünün ilk aylarında, 5 Haziran 1974'de vefat etti. Yakın ailesi üyeleri olarak eşi Bayan Hatice Ülken ve kızı Bayan Gülseren Artunkal, hayattadır.

Prof. Ülken, azınlık grupları, iç ve uluslararası göçler, Ortadoğu'da orta sınıflara dair çeşitli sosyolojik alan çalışması yapmış, sonuçlarını yayınlamıştır. Yapıtlarının çoğunda sosyal değişmelerle bağlantılı olarak kişiler üzerinde sosyo-kültürel, psikolojik etkiler gözönünde tutulmuştur.

Prof. Ülken, ileriye, geleceğe yönelik olmakla beraber, kültürel kalıpların önemini benimsemiş ve belirtmiştir. Bir bakıma ona göre, kültürün maddî ve manevî yönlerinin birbirleriyle bağdaştırılması gerekmekte idi ve bu çaba, zamanının çoğunu almıştır. Sosyal sınıflarla bağlantılı olarak sosyal yapıya, kültürün maddi olan ve olmayan yönlerinin ilişkisi açısından varmaya çalışmıştır. O bakımdan, mülkiyet ilişkileri bir yana, kültüre de önem vermiştir. Öte yandan da, Durheim'dan Parsons'a kadar, sosyal olguların insanlarüstü etkisinden, sosyal aksiyonun bütünleyici rolüne kadar, çeşitli yazarlarda, tekrar tekrar beliren kültür kalıplarının varlığına dair delil aramıştır. Kendisine göre, bu kalıpların kişiler üzerindeki etkisi hem psikolojik, hem de sosyaldir. Kişi, şahsiyet yapısında kültür kalıplarını ve kolektif bilinci bağdaştırarak, toplumda, sosyal birim haline gelir.

Her sosyal olgu, kişileri içerir, o bakımdan içten oluşmaktadır, dinamiktir. Öte yandan bir kültür çerçevesi ile ilişkili olarak ortaya çıkmaktadır. O bakımdan da dıştan oluşmaktadır, arızidir. Sosyal olguları gerçekleştirmede kişiler aktif olduğundan ve yaratılmış olan kültür kişilerin karşılıklı ilişkilerini etkilediğinden, onlar üzerinde bir baskı yapar. Kültür ve kültürün etkileri ve baskısı hakkında gerek yerli, gerek yabancı sosyologların gözlem ve bulguları, gelecekte de araştırma alanı olabilir.

Sosyo-kültürel olguların mahiyeti hakkında başka sosyologlar da kuramsal çalışmalar, tahliller yapmışlardır. Öte yandan, karşılaştırmalı olarak Prof. Ülken'in de bu konuda katkıda bulunmaya çalıştığı belirtilebilir. Bu noktadan başlayıp psikolojik mekanizmaları da içeren sosyal sistem görüşünü benimseyerek sosyal yapıyı incelemek mümkün olabilir. Doğal olarak bu durumda, maddeci görüş ağırlığını korumayacak, ancak maddeci olan ve olmayan ilişkiler arasında karşılıklı etkileşim bahis konusu olacaktır. Yöntem olarak ve az gelişmiş, ananevi ülkeler-

deki yansımaları yönünden bu, denenebilir. Sosyal olayların incelenmesinde farklı yöntemlerin denenmesi yararlıdır. Açıklama yapmak için gerekli perspektifi geliştirir. Prof. Hilmi Ziya Ülken'i anarken, sosyolojinin gelişmesinde çeşitli yöntemler uygulayarak araştırmalarıyla katkıda bulunacakların beklendiğini belirtmek isteriz.